

Gwara regionu

Autor: Halina Karaś

Sądeckczyzna w podziałach gwarowych plasuje się w środkowej części pasa Pogórza wyróżnianego schematycznie w Małopolsce południowej. Pogórze środkowe nie zostało wydzielone jako osobny region gwarowy, choć zróżnicowanie w obrębie pasa Pogórza (podgórskiego) jest duże. Stanisław Urbańczyk cały teren od wschodniej granicy Śląska po linię mazurzenia na wschodzie, tj. po Pogranicze wschodnie młodsze, ogólnie nazwał „Pasem Pogórza”, dzieląc je na dwie części: dużą środkowo-zachodnią oraz mniejszą wschodnią (zob. Pogórze wschodnie, czyli dawna ziemia biecka). Zarówno pod względem gwarowym, jak i etnograficznym, jest to teren bardzo zróżnicowany. Część środkowo-zachodnia Pogórza to północna Żywiecczyzna (południowa należy do pasa górskiego), Gorce i Beskid Wyspowy, Sądeckczyzna, którą zamieszkują przede wszystkim Lachy i w mniejszej części {tt}Pisownia wielką literą oznacza, że chodzi tu o nazwę grupy etnograficznej, a nie ogólnie o ‘mieszkańca gór’.|Górale{/tt}. Na tych terenach (między Jaworzniem a Limanową) są gwary, w których obie samogłoski nosowe, ę i ą spłynęły w jeden dźwięk ą, tracący często nosowość, dlatego na miejscu ę i ą słyszymy o. {smoothgallery image=M424.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Źródło: E. Pawłowski, Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich, Wrocław 1955, mapa nr 1&caption=Granice gwary podegrodzkiej i gwar sąsiednich}Gwara podegrodzka (lachowska), którą mówią mieszkańcy wsi leżących na zachód od Nowego Sącza po Limanową (zob. Mapa nr 1. Granice gwary podegrodzkiej i gwar sąsiednich. Źródło: E. Pawłowski, Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich, Wrocław 1955, mapa nr 1), graniczy z gwarami wschodnio- i północnosądeckimi, od zachodu – z gwara zagórzańską (gorczańską) i gwarami góralskimi (Górali Łąckich, Pienińskich) oraz terenami połemkowskimi.{smoothgallery image=M425.gif&title=Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie&caption=Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie}Trzy wsie z terenu gwary podegrodzkiej, z której pochodzą prezentowane w przewodniku nagrania, to Podegrodzie, centrum Lachów Sądeckich, Łososina Górna (od której granicę zachodnią gwary wytyczał Eugeniusz Pawłowski) i Młyńczańska położone na pograniczu góralsko-lachowskim, ale włączane w obręb gwary podegrodzkiej. Zob. Mapa nr 2. Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie. (Źródło: Ludwika Wajda, Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie, [w:] „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 58, Prace Językoznawcze 3, Kraków 1976, s. 290). W języku obojga informatorów można było odnaleźć typowe cechy gwary podegrodzkiej, także te ilustrujące nowsze tendencje w zakresie wymowy. Zgodnie z podstawowymi cechami dialektu małopolskiego gwara podegrodzką charakteryzują podstawowe cechy małopolskie, czyli:

- {tt}81|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt}, np. jag łoskubały {mmp3}S4201.mp3{/mmp3}; tag my się polubiały {mmp3}S4202.mp3{/mmp3}; tag mała {mmp3}S4203.mp3{/mmp3} = jak oskubały, tak myśmy się polubiły, tak mała;
- {tt}149|mazurzenie{/tt}, np. jezdono {mmp3}S4204.mp3{/mmp3}, przeznacone {mmp3}S4205.mp3{/mmp3}, kłopacki {mmp3}S4206.mp3{/mmp3}, kazdy {mmp3}S4207.mp3{/mmp3}, młozno {mmp3}S4208.mp3{/mmp3}, wylecy {mmp3}S4209.mp3{/mmp3}, odzywcy {mmp3}S4210.mp3{/mmp3}, porusony {mmp3}S4211.mp3{/mmp3}, ruso {mmp3}S4212.mp3{/mmp3}, muzycka {mmp3}S4213.mp3{/mmp3}, tutejsym {mmp3}S4214.mp3{/mmp3} = jeżdżono, przeznaczono, kopaczki, każdy, można, wyleczy, odżywczy, poruszony, rusza, muzyczka, tutejszym. Podobnie jak większość gwar małopolskich gwara podegrodzka zachowuje samogłoski pochylone (ścieśnione) a, e, jeszcze niekiedy jako odrębne dźwięki, tj. a pochylone, np. daowni {mmp3}S4215.mp3{/mmp3}, i e pochylone, np. biyrzmowanie {mmp3}S4216.mp3{/mmp3}, napiyroł {mmp3}S4219.mp3{/mmp3}, pieyrze {mmp3}S4220.mp3{/mmp3}, sieyrpom {mmp3}S4221.mp3{/mmp3}. Najczęściej jednak utożsamiają się z odpowiednimi samogłoskami wysokimi, tj.:
- a > o, np. kłowol {mmp3}S4223.mp3{/mmp3}, płodkuwoł {mmp3}S4224.mp3{/mmp3}, przewoźnie {mmp3}S4225.mp3{/mmp3}, chłowol {mmp3}S4226.mp3{/mmp3}, kwiotki {mmp3}S4227.mp3{/mmp3}, posecki {mmp3}S4228.mp3{/mmp3}, kłorole {mmp3}S4229.mp3{/mmp3}, nieroz {mmp3}S4230.mp3{/mmp3}, krzoki {mmp3}S4231.mp3{/mmp3}, ciepło woda {mmp3}S4232.mp3{/mmp3}, tako zopaska {mmp3}S4233.mp3{/mmp3}, płojechoł {mmp3}S4234.mp3{/mmp3} = kowal, podkuwał, przeważnie, chował, kwiatki, paseczki, korale, nieraz, krzaki, ciepła woda, taka zapaska, pojechał;
- e > y zarówno po {tt}260|spółgłoskach stwardniałych{/tt} i twardych, np. chlyb {mmp3}S4235.mp3{/mmp3}, mlyko {mmp3}S4236.mp3{/mmp3}, siy ubiyrły {mmp3}S4237.mp3{/mmp3}, clyrnicey {mmp3}S4238.mp3{/mmp3}; syrwołka {mmp3}S4239.mp3{/mmp3}, tyz {mmp3}S4240.mp3{/mmp3}, młodeygo {mmp3}S4241.mp3{/mmp3} = chleb, mleko, się napierał, czernice; serwatka, też, młodego, jak i po miękkih, np. dopiyro {mmp3}S4242.mp3{/mmp3}, śpiywo {mmp3}S4243.mp3{/mmp3}, takieygo

{mmp3}S4244.mp3{/mmp3} = dopiero, śpiewa, takiego. Lepiej się natomiast zachowuje o pochylone, które na ogół utrzymuje się jako dźwięk pośredni między o i u, często bardzo bliski u (np. w końcówce -ów, gdzie wtedy nie zaznaczono ścieśnienia, zapisując ó): np. bochonków {mmp3}S4245.mp3{/mmp3}, kónia {mmp3}S4246.mp3{/mmp3}, pl|rowdziwków {mmp3}S4247.mp3{/mmp3}, k|łozoków {mmp3}S4248.mp3{/mmp3}, baronów {mmp3}S4249.mp3{/mmp3} = bochenków, konia, prawdziwków, kozaków, baranów. Najbardziej charakterystyczna jest wymowa samogłosek nosowych i grup eN, aN. Jeszcze pół wieku temu wymawiano tu ę jako nosowe a (an) lub dźwięk mu bliski (ęa, aę), a więc panowała {tt}283|szeroka wymowa ę{/tt}, np. gamba, piantro, niesan, natomiast ą wymawiano tak jak w języku ogólnym: ząb, pasą. Utrzymywała się też nosowość przed spółgłoskami zwartymi (inaczej niż w języku ogólnym), a czasem następował {tt}322|zanik nosowości{/tt}, np. babnom = bębnom, gołob = gołąb, jado = jada. Dziś na skutek zlania się obu nosówek w ą i odnosowienia słyszymy najczęściej samogłoskę o na miejscu ogólnopolskich ę, ą (eN, oN), por. w {tt}288|śródgłosie{/tt}: ę & rarr; o: gałoz {mmp3}S4250.mp3{/mmp3}, doby {mmp3}S4251.mp3{/mmp3}, miota (pieprzowao) {mmp3}S4252.mp3{/mmp3}, świoty {mmp3}S4253.mp3{/mmp3} = gałęzi, dęby, mięta, święty; ą & rarr; o: sosiedzi {mmp3}S4254.mp3{/mmp3}, przewiozują się {mmp3}S4255.mp3{/mmp3}, wstouzek {mmp3}S4256.mp3{/mmp3}, łokrogłych, ściogają się {mmp3}S4257.mp3{/mmp3}, zajouce, uwiozoł {mmp3}S4258.mp3{/mmp3}, sie to wiouze {mmp3}S4259.mp3{/mmp3}, plotał się, szczoście {mmp3}S4260.mp3{/mmp3}, plocu, rocznie {mmp3}S4261.mp3{/mmp3} = sąsiedzi, przewiązują, wstążek, okrągłych, ściągają się, zające, uwiązał, się to wiąże, płał się, szczęście. Samogłoski ę, ą rzadziej są wymawiane jako: y (miysa {mmp3}S4262.mp3{/mmp3}, przepiynke {mmp3}S4263.mp3{/mmp3} = mięsa, przepiękne), e (świeceni {mmp3}S4264.mp3{/mmp3}, świecounkami {mmp3}S4265.mp3{/mmp3} = święceni, święconkami), a (dziesiac {mmp3}S4266.mp3{/mmp3} = dziesięć), u (ciugnuł {mmp3}S4267.mp3{/mmp3} = ciągnął). W wygłosie zanik nosowości zawsze występuje:

- w 3 os. lmn. czas ter. czasowników: majo {mmp3}S4268.mp3{/mmp3}, zbierajo {mmp3}S4269.mp3{/mmp3}, rosno {mmp3}S4270.mp3{/mmp3}, so {mmp3}S4271.mp3{/mmp3}, sprzedajo {mmp3}S4272.mp3{/mmp3}, gotujo {mmp3}S4273.mp3{/mmp3}, pieko {mmp3}S4274.mp3{/mmp3}, modlo sie {mmp3}S4276.mp3{/mmp3} = mają, zbierają, rosną, są, sprzedają, gotują, pieką, modlą się;
- w B. lp. rzecz. żeńskich, gdzie ę po zlaniu się z ą wymawia się jak o: (zabić) tako świno {mmp3}S4277.mp3{/mmp3}, (naleywało sie) nafto {mmp3}S4278.mp3{/mmp3}, we wielko sobłoto {mmp3}S4279.mp3{/mmp3}, w niedzielo wielkanocno {mmp3}S4280.mp3{/mmp3}; (niesie) tako palmo {mmp3}S4281.mp3{/mmp3}; (sie wkładało) tako przykrywko {mmp3}S4282.mp3{/mmp3}; = swinię, naftę, w Wielką Sobotę, w Niedzielę Wielkanocną, taką palmę, taką przykrywkę; czasami się ścieśnia do ou, np.: paniou młodou {mmp3}S4275.mp3{/mmp3};
- w pewnych wyrazach, np.: trocho {mmp3}S4283.mp3{/mmp3} = trochę. {tt}212|Rozłożona wymowa samogłosek nosowych{/tt} w wygłosie dotyczy tylko samogłoski tylnej ą (> -om) w {tt}159|narzędniku lp. rzeczowników żeńskich{/tt} i określeń przymiotnikowo-zaimkowych: tom maślonom {mmp3}S4284.mp3{/mmp3}, nowom słomom {mmp3}S4285.mp3{/mmp3}, łoblewajo ich wodoum, przed samom chałpom {mmp3}S4287.mp3{/mmp3}, z łorkiestrom {mmp3}S4288.mp3{/mmp3}, loskom {mmp3}S4289.mp3{/mmp3}, z družbom {mmp3}S4290.mp3{/mmp3}, pod syjom {mmp3}S4291.mp3{/mmp3}, kłosom {mmp3}S4292.mp3{/mmp3} = tą maślanką, nową słomą, przykryte słomą, oblewają ich wodą, z orkiestrą, laską, z družbą, po szyją, kosą. Grupa eN (samogłoska ustna + spółgłoska m lub n) wymawiana jest najczęściej jako oN, np. siedzonie {mmp3}S4293.mp3{/mmp3}, leconie {mmp3}S4294.mp3{/mmp3} = siedzenie, leczenie; z furmonom {mmp3}S4295.mp3{/mmp3}, z grochom {mmp3}S4296.mp3{/mmp3}, z kłoniom, ciomny {mmp3}S4297.mp3{/mmp3}, z powrotom {mmp3}S4298.mp3{/mmp3} = z furmanem, z grochem, z koniem, samolotem, palonisko {mmp3}S4299.mp3{/mmp3}, jedon {mmp3}S4300.mp3{/mmp3}, wiom {mmp3}S4301.mp3{/mmp3}, r|umionek {mmp3}S4302.mp3{/mmp3}, smontorzu {mmp3}S4303.mp3{/mmp3} = palenisko, jeden, wiem, rumianek, cmentarzu (ale wyraz ten wymawia się jako tyn {mmp3}S4304.mp3{/mmp3}, rzadziej tean {mmp3}S4305.mp3{/mmp3}). Podobnie jest wymawiana grupa aN, tj. jako oN: z komieni, mondat {mmp3}S4306.mp3{/mmp3}, drewnione {mmp3}S4307.mp3{/mmp3}, lnione, baronka {mmp3}S4308.mp3{/mmp3}, śniodonie {mmp3}S4309.mp3{/mmp3}, pożegnonie, do sponio {mmp3}S4310.mp3{/mmp3}, momro {mmp3}S4313.mp3{/mmp3} = z kamieni, mandat, drewniane, lniane, baranka, śniadanie, pożegnanie, do spania, mamra; także w N. lmn. rzecz. -ami > -omi: cekinomi, takimi korolikami {mmp3}S4311.mp3{/mmp3}, powróstomi {mmp3}S4312.mp3{/mmp3}, gorkomi, przyśpiewkami {mmp3}S4314.mp3{/mmp3} = cekinami, takimi koralikami, powróstami, garkami, przyśpiewkami. Typową cechą gwary podegrodzkiej jest także przejście eł > oł, np. wołna {mmp3}S4315.mp3{/mmp3}, z wołny {mmp3}S4316.mp3{/mmp3}, łosołki {mmp3}S4317.mp3{/mmp3} = wełna, z wełny, osetki, oraz -ył, -ił > yuł, uł, np. buło {mmp3}S4318.mp3{/mmp3} // byuło {mmp3}S4319.mp3{/mmp3}, nabuła

{mmp3}S4320.mp3{/mmp3}, kłobuła {mmp3}S4321.mp3{/mmp3}, jeździułem {mmp3}S4322.mp3{/mmp3}, wchłodziuł {mmp3}S4323.mp3{/mmp3}, zapłaciuł {mmp3}S4324.mp3{/mmp3}, włożuł {mmp3}S4325.mp3{/mmp3}, puściuł {mmp3}S4326.mp3{/mmp3}, łożeniuł {mmp3}S4327.mp3{/mmp3}, natrafiuł {mmp3}S4328.mp3{/mmp3}, załozuł {mmp3}S4329.mp3{/mmp3}, przetraciuł {mmp3}S4330.mp3{/mmp3}, łodskocułem {mmp3}S4331.mp3{/mmp3}, chyciuł {mmp3}S4332.mp3{/mmp3}, spuściuł {mmp3}S4333.mp3{/mmp3}, zgodziuł {mmp3}S4334.mp3{/mmp3} = było, nabyła, kobyła, jeździłem, wchodził, zapłacił, włożył, puścił, ożenił, natrafił, założył, przetracił, odskoczyłem, chwycił, spuścił, zgodził. Rzadko pojawia się akcent inicjalny w mowie informatora z Młyńczysk, np. p|amieytom {mmp3}S4335.mp3{/mmp3}, c|ałowuac {mmp3}S4336.mp3{/mmp3}, g|aduwouł {mmp3}S4337.mp3{/mmp3}, ł|Obidzom, z|akuły {mmp3}S4338.mp3{/mmp3} = pamiętam, całować, gadywał (tj. gadał), Obidzą, zakuły. Inne cechy wymowy (na ogół typowe dla większości gwar małopolskich) to:

- {tt}33|brak przegłosu e > ‘o{/tt}, np. łociesone {mmp3}S4339.mp3{/mmp3}, niesły {mmp3}S4340.mp3{/mmp3}, biero {mmp3}S4341.mp3{/mmp3} = ociosane, niosły, biorą;
- {tt}200|przejście wygłosowego -ej > -i/-y{/tt}, daowni {mmp3}S4342.mp3{/mmp3}, szybci, dali {mmp3}S4343.mp3{/mmp3}, późni {mmp3}S4344.mp3{/mmp3}, głorzy {mmp3}S4345.mp3{/mmp3}, lekcy {mmp3}S4346.mp3{/mmp3} = dawniej, szybciej, później, gorzej, lżej, w nasy {mmp3}S4347.mp3{/mmp3}, przy takiy ładny {mmp3}S4348.mp3{/mmp3}, młody porze, w kazdy {mmp3}S4349.mp3{/mmp3}, koło dwunosty {mmp3}S4350.mp3{/mmp3}, mszy święty {mmp3}S4351.mp3{/mmp3} = w naszej, przy takiej ładnej, młodej parze, w każdej, koło dwunastej, mszy świętej;
- {tt}145|labializacja{/tt}, zarówno w {tt}157|nagłosie{/tt}: łuprawiano {mmp3}S4352.mp3{/mmp3}, łobiaod, łojciec {mmp3}S4353.mp3{/mmp3}, łokrasone, łodsprzedoł {mmp3}S4354.mp3{/mmp3}, łumioł {mmp3}S4355.mp3{/mmp3}, łowce {mmp3}S4356.mp3{/mmp3}, jak i w {tt}288|śródgłosie{/tt}: kłoniam {mmp3}S4357.mp3{/mmp3}, włożem {mmp3}S4358.mp3{/mmp3}, złorać, uchłować {mmp3}S4359.mp3{/mmp3}, płole {mmp3}S4360.mp3{/mmp3}, płotok {mmp3}S4361.mp3{/mmp3}, kłopacki, kłociołka {mmp3}S4362.mp3{/mmp3};
- słabo artykułowane ch i jego skłonność do zaniku (por. np. jeały {mmp3}S4363.mp3{/mmp3}, jeać {mmp3}S4364.mp3{/mmp3}, cioł postrasyć {mmp3}S4365.mp3{/mmp3} = jechały, jechać, chciał postrasyć) oraz związane z tym {tt}201|przejście wygłosowego -ch w -k{/tt}: na nogak {mmp3}S4366.mp3{/mmp3}, tyk kacek {mmp3}S4367.mp3{/mmp3}, z któryk {mmp3}S4368.mp3{/mmp3}, tyk drzew {mmp3}S4369.mp3{/mmp3}; rozmaityk {mmp3}S4370.mp3{/mmp3} = na nogach, tych kacek, z których, tych drzew; rozmaitych, ograniczone do końcówek fleksyjnych;
- {tt}184|podwojenie s, ś{/tt}: z lassu {mmp3}S4371.mp3{/mmp3}; lassach {mmp3}S4372.mp3{/mmp3}, wiyssało {mmp3}S4373.mp3{/mmp3}, w leśsie {mmp3}S4374.mp3{/mmp3} = z lasu, lasach, wieszalo się, w lesie;
- zanik nosowości ń w wygłosie i ń kończącego sylabę, np. w drugi dziej {mmp3}S4375.mp3{/mmp3}, w czeci dzieaj {mmp3}S4376.mp3{/mmp3}, kłój {mmp3}S4377.mp3{/mmp3}, wykoujcyła = w drugi dzień, w trzeci dzień, koń, wykończyła;
- upodobnienie i uproszczenie {tt}106|grup spółgłoskowych trz, strz{/tt}: poczebno, czepało, poczymaone, czy dni = potrzebna, trzepało, potrzymane, trzy dni; także inne uproszczenia, np. -ść > -ś: p|Ńheś, znaleys, sześ = przynieść, znaleźć, sześć; ślń > śśń: maśnicce = maślnicze, gđz > dź: dziesi = gdzieś;
- zanik -ł w 3. os. lp. r. m. czas przeszłego: móg, tłuk, szed, umor, pos = mógł, tłukł, szedł, umarł, pastł; także w śródgłosie: chopcy = chłopcy. Znacznie mniej cech gwarowych charakteryzuje {tt}80|fleksję{/tt}. Zwracają tu uwagę końcówki powstałe na skutek omówionej wyżej wymowy samogłosek nosowych i grup eN, aN: 1) -o w {tt}31|bierniku lp. rzecz. żeńskich{/tt}: słomo (składała sie), tou włodou {mmp3}S4378.mp3{/mmp3}, 2) -om w {tt}brak hasła w bazie|narzędniku lp. rzecz. żeńskich{/tt} i określeń przymiotnikowo-zaimkowych: przed samom chałpom {mmp3}S4379.mp3{/mmp3}; 3) -om w narzędniku lp. rzecz. męskich: z furmonom {mmp3}S4295.mp3{/mmp3}, z grochom {mmp3}S4296.mp3{/mmp3}; 4) -omi w narzędniku lmn. rzeczowników: cepomi {mmp3}S4380.mp3{/mmp3}, {tt}Końcówek -o w B. lp. rzecz. żeńskich, -om w N. lp. rzecz. męskich i -omi w N. lmn. rzeczowników nie było jeszcze pół wieku (zamiast nich były: nosowe a, -am -ami (a przed m ze słabą nosowością)). Oznacza to, że wymienione końcówki powstały w ostatnim półwieczu na skutek zlania się obu nosówek w jedną -ą i jej odnosowania w o.|z pszczołomi, cekinomi{/tt} {mmp3}S4311.mp3{/mmp3}; 5) -o w 3. os. lmn. czasu teraźniejszego: majo (uciecho){mmp3}S4381.mp3{/mmp3}, zbierajo, rosno. Charakterystyczne dla gwary podegrodzkiej są następujące zjawiska fleksyjne i słowotwórcze:
- archaiczna końcówka {tt}66|dopełniacza lp. rzeczowników żeńskich{/tt} -e, np. cebule, z k|waśnice, naprzeciwko studnie, do studnie, z te rezurekcje, na miejscu ogp. -i / -y;

- formy czasu przeszłego (i bezokolicznika) z przyrostkiem -uw- (zamiast -yw- lub -ow-): całować {mmp3}S4336.mp3{/mmp3}, podskubuwać {mmp3}S4382.mp3{/mmp3}, pospaduwały {mmp3}S4383.mp3{/mmp3}.

- {tt}89|formę 1. os. lmn. czasu przeszłego{/tt}: przyjezdzałymy {mmp3}S4384.mp3{/mmp3},

- formy czasu przeszłego na -ły odnoszące się do mężczyzn: my młóciły {mmp3}S4385.mp3{/mmp3}, my przekrocały {mmp3}S4386.mp3{/mmp3}, też chłopcy musiały skubać {mmp3}S4387.mp3{/mmp3}, chodziły ludzie {mmp3}S4388.mp3{/mmp3} (zob. {tt}131|Kategoria męskoosobowości{/tt}),

- końcówka -ma w 1. os. lmn. czasu teraźniejszego, niepoświadczona w nagranych przez nas tekstach,

- zaimki na si lub -sik, odpowiadające ogp. na -ś np. ktosi {mmp3}S4389.mp3{/mmp3}, cosik {mmp3}S4390.mp3{/mmp3}, po jakimś czasie {mmp3}S4391.mp3{/mmp3}, jakiesi {mmp3}S4392.mp3{/mmp3}, kłogosi {mmp3}S4393.mp3{/mmp3}, dziesi {mmp3}S4394.mp3{/mmp3} = ktoś, coś, po jakimś czasie, kogoś, gdzieś, i z -ok: tutok = tu, tutaj.

Słownictwo gwarowe to wyrazy typowe dla Lachów: chłodaki {mmp3}S4395.mp3{/mmp3} ‘chłopak’ i dziółpa, zdrobniale dziopka ‘dziewczyzna’; oraz inne o szerszym zasięgu, np. cyrnice ‘ostrężyny, spyrka ‘ślonina’; chałpy // chołpy {mmp3}S4396.mp3{/mmp3} ‘chałupa, chata’; żarnówka // zarnówka ‘część żaren’; kłóty ‘snopy słomy omłóconej’; durknąć ‘uderzyć’; urychtować ‘przygotować’; usłuchnąć ‘posłuchać, być posłusznym’. Gwara podegrodzka zachowuje się dość dobrze, choć wyraźnie widać duże zmiany w ostatnim półwieczu (m.in. w wymowie samogłosek nosowych i grup eN, aN). Duży jest jednak wpływ języka ogólnego. Wszystkie cechy gwarowe mogą zatem występować niekonsekwentnie obocznie z formami ogólnopolskimi, por. np. formy z mazurzeniem i bez niego: kacek // kaczek, zboże // zboze, czos {mmp3}S4397.mp3{/mmp3} // casu.

Gwara podegrodzka po półwieczu od badań Eugeniusza Pawłowskiego Gwara podegrodzka, nazwaną tak od centralnie usytuowanego Podegrodzia – dziś miejscowości gminnej znajdującej się na zachód od Starego Sącza [Pawłowski 1955] – znajduje się w pasie Pogórza, bardzo zróżnicowanym gwarowo i etnograficznie. Pogórze (nazywane również „pasem góralsko-lachowskim” lub „karpacko-podgórskim” [Pawłowski 1966, 13]) obejmuje znaczny obszar od wschodniej granicy Śląska przez tereny wokół Oświęcimia po część powiatu jasielskiego na wschodzie, na południu graniczy z Orawą, Podhalem i Spiszem, z terenami połemkowskimi, na północy sięga po linię Bochnia – Tarnów [Schematyczny podział dialektów polskich wg Stanisława Urbańczyka: Urbańczyk 1973, mapa nr 1]. Ponad pół wieku temu gwarę podegrodzką badał Eugeniusz Pawłowski, który w roku 1955 wydał monografię Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich. Zawarł w niej szczegółowy opis gwary odegrodzkiej: fonetyki, fleksji, w mniejszym stopniu – składni. Dołączył również słownik wyrazów gwarowych charakterystycznych dla badanej gwary (część piąta). Monografia ta jest podstawą porównawczą dla współczesnych badań gwary podegrodzkiej. Trzy wsie z terenu gwary podegrodzkiej, z której pochodzą prezentowane w artykule przykłady, to Podegrodzie – centrum interesującej nas gwary, Łososina Górna (od której granicę zachodnią gwary wytyczał Eugeniusz Pawłowski) i Młyńczyńska położone na pograniczu góralsko-lachowskim, ale włączane w obręb gwary podegrodzkiej zarówno przez Eugeniusza Pawłowskiego [1955], jak i przez Ludwikę Wajdę [1976]. W języku trojga informatorów z wymienionych wsi1 można było odnaleźć typowe cechy gwary podegrodzkiej, także te ilustrujące nowsze tendencje w zakresie wymowy. Ponadto do porównania wykorzystano również dane ze wsi Stronie, gmina Łukowica. Wieś tę uwzględniono w pierwszym tomie Atlasu gwar polskich Karola Dejny jako punkt 930.

Pogórze środkowe nie zostało wydzielone jako osobny region gwarowy, choć zróżnicowanie w obrębie pasa Pogórza (podgórskiego) jest duże. Stanisław Urbańczyk cały teren od wschodniej granicy Śląska po linię mazurzenia na wschodzie, tj. po Pogranicze wschodnie młodsze, ogólnie nazwał „Pasem Pogórza” (zob. Gwara podegrodzka na mapie dialektalnej Stanisława Urbańczyka: {link do: Sądeckczyzna / Gwara regionu}), rozdzielając ją na dwie części: dużą część zachodnią, która obejmuje środek i zachód Pogórza, oraz mniejszą wschodnią (zob. Pogórze wschodnie {link do: ziemia biecka}). Zarówno pod względem gwarowym, jak i etnograficznym, Pogórze to teren bardzo zróżnicowany. Część środkowo-zachodnia Pogórza to Żywiecczyzna, Gorce i Beskid Wyspowy, Sądeckczyzna, którą zamieszkują przede wszystkim Lachy i w mniejszej części Górale2. Według Eugeniusza Pawłowskiego, nazwa „pas Pogórza” jest nieściśła i lepiej zastąpić ją określeniami: „pas góralsko-lachowski” lub „karpacko-podgórski” [Pawłowski 1966, 13]. Zob. Gwara podegrodzka na mapie dialektu małopolskiego Eugeniusza Pawłowskiego {link do: Sądeckczyzna / Gwara regionu}. Gwarowo ten teren jest również zróżnicowany, a jego charakterystyczną cechą jest występowanie na nim gwar jednonosówkowych, tzn. takich, w których obie samogłoski nosowe, przednia ę i tylna ą zlały się ze sobą, dając nosowe o. To nosowe o może natomiast ulegać denazalizacji, czyli odnosowieniu, w efekcie na miejscu ę i ą słyszymy o. Trzy wyspy małopolskich gwar jednonosówkowych [Reichan 1980, I 44-66] obejmują: 1) obszar na granicy ze Śląskiem (między Jaworzniem a Oświęcimiem), 2) obszar na północ i wschód od Żywca (między Żywcem, Wadowicami na północy, Suchą na wschodzie), 3) obszar na południe od Myślenic po Limanową (zob. Mapa nr 1. Zasięg małopolskich

gwar jednonosówkowych. Źródło: Jerzy Reichan, *Małopolskie gwary jednonosówkowe*, cz. I, Wrocław ... 1980, mapa syntetyczna). Gwara podegrodzka obejmuje wsie lachowskie i niektóre pograniczne góralskie, których mieszkańcy jednak na ogół nie czują się Góralami, lecz Lachami. Gwara podegrodzka obejmuje wsie położone na zachód od Nowego Sącza na przestrzeni od lewego brzegu Popradu i Dunajca w głąb powiatu limanowskiego aż po linię południkową, biegnącą mniej więcej od Limanowej po Łącko i od gór na południu po grzbiet pasma Jaworzna na północy (zob. Mapa nr 2. Granice gwary podegrodzkiej i gwar sąsiednich. Źródło: Eugeniusz Pawłowski, *Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich*, Wrocław 1955, mapa nr 1.). Od wschodu gwara podegrodzka graniczy z gwarami wschodniosądeckimi, od północy z gwarami północnosądeckimi, od północnego zachodu – z gwarą zagórzańską (gorczańską) i od południowego zachodu z gwarami góralskimi (Górali Łąckich, Szczawnickich) i terenami połemkowskimi. Sądeczyzna jest terenem przejściowym od tzw. gwar góralskich do gwar Małopolski nizinnej (Krakowskie). Stąd z jednej strony wyraźna odrębność gwar sądeckich od gwar sąsiednich, sąsiednich a z drugiej – jej charakter przejściowy: przez Sądeczyznę przebiega kilka bardzo charakterystycznych izoglos, oczywiście bardzo niejednolicie, gdyż niektóre cechy sądeckie rozszerzyły się na gwary wsi położonych na południu wzdłuż Dunajca i Popradu aż po Podhale i Spisz włącznie, inne na zachód, tj. na gwary grup etnograficznych górali, zwanych Kliszczakami (zob. Mapa nr 3. Grupy etnograficzne a podziały językowe w Sądeckim i Limanowskim. Źródło: Ludwika Wajda, *Górale i Lachy na terenie Limanowszczyzny /pogranicze dialektologii i etnografii/*, „Językoznawca” nr 23-24, Lublin 1971, s. 52). Jak już wyżej wspomniano, w pasie od Oświęcimia po Limanową występują gwary jednonosówkowe, w których obie samogłoski nosowe, przednia *ę* i tylna *ą* zły się ze sobą, dając nosowe *o*, które ulega denazalizacji. To właśnie te gwary okazały się ekspansywne i występujący w nich typ wymowy samogłosek nosowych rozszerzył się na sąsiednie obszary, m.in. na góralskie gwary Pogórza [Bajerowa 1971; Dunaj, Kurek, Ożóg 1979; Kobylińska 2001] oraz na gwarę podegrodzką, choć można obserwować drobne różnice w zakresie kontyuantów nosówek w różnych pozycjach między wymienionymi obszarami gwarowymi. Najważniejsza zatem zmiana, jaka nastąpiła w ostatnich latach w gwarze podegrodzkiej dotyczy realizacji samogłosek nosowych i połączeń samogłosek ustnych ze spółgłoskami nosowymi. Najbardziej charakterystyczna jest tu wymowa grupy *eN*. Uwagi o fonetyce 1. Zmiany w wymowie nosówek i grup *eN*, *oN*, *aN*

Eugeniusz Pawłowski [1955], który badania gwary podegrodzkiej rozpoczął przed II wojną światową, a zakończył je w latach 50. XX w., stwierdził, że jest to gwara z dwoma nosówkami, w którym samogłoska przednia *ę* jest realizowana jako nosowe *a* lub samogłoska bliska nosowemu *a* (*ęa*, *ąe*) lub niekiedy ścieśniona, a więc panowała tu szeroka wymowa *ę*, np. *gąba*, *pątro*, *ńesa*, natomiast samogłoskę tylną *ę* wymawiano zgodnie z językiem ogólnym jako *ę*, np. *zęb*, *pasę*, niekiedy ze ścieśnieniem, lub w pewnych pozycjach z rozłożeniem w wygłosie na *-om* [Pawłowski 1955, 76-85]. Charakterystyczne było zachowanie rezonansu nosowego także przed spółgłoskami zwartymi, a nie tylko przed szczelinowymi, oraz zdarzające się przykłady odnosowienia obu nosówek (częściej *ę*) w różnych pozycjach, np. *babnom* = *bębnom*, *gołob* = *gołąb*, *jado* = *jada* [jw., 80]. Grupa *eN* paralelnie do szerokiej wymowy nosówki przedniej była realizowana jako *aN* z unosowaniem samogłoski ustnej występującej przed *N* [jw., 52-54]. Grupa *aN* z *a* jasnym była najczęściej wymawiana jako *ąN* z lekką nosowością a przed *N*, czasami to *ą* zwiężało się ku *e* lub *ąo* [jw., 42], natomiast *a* pochylone w grupie *ą* również podlegało lekkiej nazalizacji, stąd *ą* > *ąoN*, *ęN*, *ęuN* [jw., 48]. Podczas późniejszych badań gwar Małopolski południowo-zachodniej Eugeniusz Pawłowski [1966, 1975] sygnalizował, że następują istotne zmiany w wymowie nosówek. Zapanowała tendencja do zlania się obu nosówek w *ą* i zaniku rezonansu nosowego, a więc tendencja do przechodzenia dwunosówkowego typu *ą*, *ę* (*zęb*, *ząby*) w jednonosówkowy typ *ę* (*zęb*, *zęby*), często zdenazalizowany (zob. *zoby*). Jednak jeszcze w trakcie badań Jerzego Reichana zmiany te nie objęły w pełni obszaru gwary podegrodzkiej, gdyż badacz nie zaliczył jej do małopolskich gwar jednonosówkowych. Trzy wyspy małopolskich gwar jednonosówkowych obejmowały wówczas według jego ustaleń: 1) obszar na granicy ze Śląskiem (między Jaworzniem a Oświęcimiem), 2) obszar na północy i wschód od Żywca (między Żywcem, Wadowicami na północy, Suchą na wschodzie), 3) obszar na południe od Myślenic po Limanową. [Reichan 1980, I 44-66]. Tendencję do dominacji typu jednonosówkowego w gwarze podegrodzkiej potwierdził później Karol Dejna w Atlasie gwar polskich (t. I. Małopolska, mapy nr 102-107), z jedynej uwzględnionej miejscowości z obszaru gwary podegrodzkiej (Stronie, gmina Łukowica, pow. limanowski). W nagraniach z trzech wymienionych wsi wyraźnie dominuje typ jednonosówkowy zdenazalizowany obok realizacji ogólnopolskich, z ewentualnym ścieśnieniem (por. np. *P*: *vyglondało*, *Sonca*, do *Sounca*, *Śfunt*, *połnny*, *pocuntku*). Obie samogłoski nosowe często identyfikują się z sobą, spływając w jeden dźwięk nosowy, który ulega denazalizacji. Nie zawsze jednak dochodzi do utożsamienia obu samogłosek nosowych, o czym świadczy wymowa *ę* jako *e*, *y*, a lub dźwięk zbliżony do *a*. Samogłoska tylna *ę* obok odnosowionego *o* może też mieć kontyuanty w postaci *o* pochylonego (ewentualnie sporadycznie ścieśnionego aż do utożsamienia się z *u*). Zanik nosowości w śródgłosie występuje niezależnie od następującej spółgłoski, a zatem zachodzi: *a*) przed spółgłoskami zwartymi: *ę* &arr; *ę*) (*ą* &arr; *o*; *ł*: *rołne* (= *ręcznie*), np. *rołne to*

fšyisko rołne sšywały, doby, mšota pšepšovao, śfšoty = ręcznie, dęby, mięta pieprzowa, święty;; P: po śfšotak, za kólodo (= za kołędą), nšozvšišoty, zvšełta, joceć (= jęceć), vogle, dšešoc, pšoc, najvšoksom, všocy, pšišnodzy, źduršoty, łotroby, mšoje roce, pšodło śe, pšodźańe, łogłodać, nšepojote = pš świętach za kołędą, nšorozwinišoty, zwierzęta, jęceć, węgle, dziewięć, ięc, największą, więcej pieniędzy, źduršnišoty šszturchnišotyš;, otršby, moje ręce, przedło się, przedzienie, oglądać, niepojšte; a š o: ł: łokrogłych, naćognoć, vyćogajo, śćogajo, zajouce = okragłych, naciągnąć wyciągają, ściągają zajše, M: zlvšełtka, śfšot, plotš śe, plocš = zwierzątka, świat plštał się, plšża), P: śfšot, bydłotkšo, łobšdzšać (= obršdzšać), ušdzšaly, pšišnodze, dšećotška; e š oa // ao // ea // ae: ł: všeacyj, śfšaoto pośfšoacone pośfšeoćil = więcej, święto, poświšcone, poświšcił; P: nšorozvšišoatymši, koloady, pšoaćoro = nšorozwinišętymi, kołšedy, pišecioro; e š a: dšeśšć ł, koladšnicy P, koladšovańu P = dziesięć, kołšednicy kołšedšowaniu; e š y (ey): M: pamšytoum = pamiętam, ł: pšyknych, pšepšykne = pišeknych, przepišekne; P: pšykny, pšykšne, pamšytom = pišekny, pišeknie, pamiętam, taki zanik nosowości rejestrowšał w wyrazach pamiętam, pišekny Pawłowski [jw., 84]; e š e: ł: všec, śfšeći śe, śfšecounkomši, śfšeceańa (jojška do śfšeceańa) = wišęc, świšęci się, świšęconkami, świšęcenia; P: dšeškujoamy, bedomy = dzišekujemy, bšedziemy; a š u: ćugnuł, głołubek = cišagnšł; gołšabek (grzyb); a š □ : mška P. = mška (podobnie jak i przed półwieczem [Pawłowski 1955,77: mška // muyka]; b) przed spółgłšskami szczelinowymi: e š e)(a š o: gałšozi, šłšśće = gałšezi, szczšęście; P: scośšć, ćosško, všozovšiny, vyvšozywały, zavšozane = szczšęścia cišężško, wišęzowiny (wišązowiny?), wywišazywały, zšawiazane; e š y lub ey: ł: mšysa; P: mšyso = mišęsa, mišęso (tak ršówniešż przed półwieczem Pawłowski [jw., 84]; a š o: ł: sośšady, sośšatška, sośšedšzi, uvšozoł, pševšozujo śe, śe to všoze, fstoškši = sšasišady, sšasišadška, sšasišedšzi, uwišazał, przewišazujšą, się to wišazše, wstšąški; P: łšosnoł śe = otršzasšnął się; a š ou lub u: fstouzek ł, všzšus P. = wstšąšek, wzišąć. Denazalizacja zachodzi ršówniešż, tak jak i w jšęzyku ogšólnopolskim, przed spółgłšskami półotwartymi l, ł, por. np. P: zšacuły, zšacoł, łšodgarnoł, łšomšinuły, všzšuł, zuły = zšaczšęły, zšaczšął, odgšarnał, ominšęły, wzišął, żšęły. Zanik nosowości w wygłosie nie obejmuje wszystkich możliwych pozycji, por.: a) samogłšoska tylna -a: -a š -o, czšęsto z lekkim ścieśnieniem o, zawsze wystšępuje w wygłosie 3 os. lmn. czas ter. czasownikšów: mšajo, zbšeršeršajo, rosno, so, spšedšajo, gotujo, pšeko, suso, modło śe= mšaja, zbieršajšą, rosšną, sšą, sprzedšajšą, gotujšą, piekšą, susšą, modlšą się; P: so, śe kopšco, gardzo, pšeko všelško kukšełško, nše všedšzo, co robšo, mšajo, palo, kušba, pšešijo = sšą, kopšcšą, gardzšą, piekšą, wielšką kukielšką, nie wiedzšą, co robišą, mšaja, palšą, kurzšą (špalšąš), pijšą; -a š -o w wygłosie w bierniku liczby pojedynczej przymiotnikšów i zaimkšów przymiotnych rodzaju żeńšskiego, np. ł: tako (śfišńo), ve všelško (sobšłoto), v (nšedšzelo) všelškanocno = takšą, tšą, wielšką, wielškanocnšą; : kazšdo robuoto, to spyrško, mšašła śudmo klaso = kašżšdšą (robotšę), tšą (spyrškšę šsšloninšęš), sišódšmšą (klasšę); a š ou (o pochylone) lub šu w tych samych pozycjach, co wyšżej wymienione: rzšadško w 3. os. lmn. czas ter., np. su = sšą; B. lp. r. ż. przymiotnikšów i rzeczownikša pani, np. pańou mšłodou = panišą mšłšodšą; tou (vołno) = tšą wełnšę; b) Samogłšoska przednia -e: -e š e)(a š -o: w B. lp. rzeczownikšów żeńšskich.: ł: słomo (słomo skłšadało śe), śfišńo (zšabšić tako śfišńo), vołno (tou vołno šba było nojpšeyrv łupršześ), nafto (nšaleyšwało śe nafto), vodo, ve všelško sobšłoto, kšełšbaso (śfšeći śe jošajška, kšełšbaso); v nšedšzelo všelškanocno; palmo (nšeśše tako palmo); pšykryfško (śe fšklšadało tako pšykryfško); tako trumno, kašo (tako kašo śe gotovało), na odmšano = słomšę, świnšię, tšę wełnšę, naftšę, wodšę, w Wielšką Sobštšę, kielšbasešą, w Niedzišelšę Wielškanocnšą, takšą palmšę, takšą przykrywkšę, takšą trumnšę, takšą kaszšę, na odmianšę, P: mšoł, nše, na pyscku tako scotško, nośil v cebšycku všłodo, to skuršao kupšitšł, kšoł skuro, fso zabšitšł, tom fso, bšitšł śe śfišńo, tom fso, fso zabšitšł, na zšarnufško, zocyno śe robšitšł, za łšopšato, pšeko všelško kukšełško, na tako kukšełško, pod gšłovo, śe kšłšadło słomo, podusecko, mšeć lšalko, kazšdo robuoto zšrobšić, poprosić tato, na uomšasto, trzymšałšymy to spyrško, davało śe łšyzško masšła, skojšłšto tšecio klaso, mšašła śudmo klaso, łogłodać Balladyno, mo tako okazšjo, na uciecho = takšą szczšotškšę, wodšę, skšóršę, wszšę (tšj. wesšo, świnšię, tšę wodšę, ktšóršą chołšpšę (chałšupšę), na żšarnšówškšę, zšaczynšę (zšaczyn), za łšopatšę, wielšką kukielškšę, dš gšłšowšę, słomšę, poduszeczkšę, lšalkšę, robotšę, tatšę, na omšastšę, tšę spyrškšę (šsšloninšęš), łšyzškšę masšła, trzšecišą klasšę, sišódšmšą klasšę, oglšądać Balladynšę, ma takšą okazšję, na uciechšę; oraz w pewnych wyrazach w wygłosie: troxo = trochšę; e š ou (o pochylone): sporšadšycznie, np. ł: všłodou (pšyńeysš tou všłodou) = wodšę; e š a lub oa: ł: všłoda zagotovać, vylyvoł za śebše to všłoda, ktšóro xołšpa, zabšić tako śfišńa, słomšoa skłšadało śe = wodšę, chołšpšę (chałšupšę), świnšię, słomšę. W trakcie swoich badań ponad pół wieku temu Eugeniusz Pawłowski stwierdzał, że šnosšówški w wygłosie nie zmieniają swojego brzmienia ani zasadniczo nie tracšą nosowościš;, chošć niekiedy stwierdzał osłabienie nosowości [Pawłowski 1955: 83]. Rozłożona wymowa samogłšosek nosowych w wygłosie

dotyczy tylko samogłoski tylnej *a*. Wymowa *a* & rarr; *om* (sporadycznie *oum*, tj. z *o* pochyłym), występuje tylko określonej pozycji morfologicznej, tj. w narzędniku lp. rzeczowników żeńskich (też męskich na *-a* równym formalnie rzeczownikom żeńskim) i określeń przymiotnikowo-zaimkowych: *Ł*: tom maślankom, pšet samom xšłpom, tom Ćšrnufkom, novom słomom, pšykryte słomom, łblevajo ix vodoum, z łorkšestrom, loskom, z drušłom, pod syjom, kłosom = tą maślanką, przed samą chałupą, tą żarnówką, nową słomą, przykryte słomą, oblewają ich wodą, z orkiestrą, laską, z družbą, po szyją, kosą, *P*: tom gazdom, tom xšłpom, płolyvo še to włodom, włódóm, pod blachom, s tom kukšełkom, łoktusom, dżopom, dobrom gospodyńom, dobrom babom, dobrom matkom = tą gazdą, tą chołpą (chałupą), lewa się to wodą pod blachą, z tą kukielką, łoktuszą, dziopą (šdziewczynąš), dobrą gospodynią, dobra babą, dobrą matką. Taka wymowa dominowała już w gwarze podegrodzkiej w czasach badań Eugeniusza Pawłowskiego, który notował ją „stale i na całym obszarze”, według niego „od wpływem analogii do imion męskich, gdzie zawsze w końcówce *-mš* [jw., 83]. Sporadycznie tylko poświadczają tu wymowę nierozłożoną z zachowaniem nosowości. Obok dominującej wymowy odnosowionej i rozłożonej w wygłosie (*-a* > *om*) w jednej wyrazistej pozycji morfologicznej pojawia się też wymowa nosówek taka jak w języku ogólnym lub bardzo do niej zbliżona (z nieznacznymi ścieśnieniami), np. kreynšćo, vendlšin, zaxeynšcać, mšeš, kšyndza, kšonc, i z odnosowaniem *-ę* w wygłosie (zgodnym z normą ogólnopolską), np. na žime, gešsi, krove, moškke, še (zaimek zwrotny zawsze jest realizowany w ten sposób bez wariantów). Nosowość jest niekiedy bardzo słaba, trudno stwierdzić, czy to jest jeszcze samogłoska nosowa, czy już odnosowiona (zdenalizowana), np. zapšokšgnońć (nosowość przed *g*), upša(o)ś (nosowość przed *ś*). Paralelnie do wymowy samogłoski przedniej *ę* jako *o* występuje artykulacja grupy *eN*. W czasach badań Eugeniusza Pawłowskiego również badacz odnotował tu paralelizm: szeroką wymowę grupy *eN* jako *aN* paralelnie do szerokiej wymowy samogłoski przedniej *ę* jako nosowego *a* [Pawłowski 1955: 52-54]. Warto zaznaczyć, że autor odnotował też lekkie unosowienie samogłoski ustnej, która pod względem barwy równała się z *a* lub z *a* pochyłym, przy czym stopień ścieśnienia mógł być różny [jw. 52]. Obecnie w połączeniu ze spółgłoską nosową (*m*, *mš* lub *n*, *n*) samogłoska ustna przybiera głównie wartość *o*, rzadziej, *eo*, *ea*, *oa*. Grupa *eN* wymawiana jest więc – przynajmniej w dużej części przykładów – jako *oN* (lub rzadko *eoN*, *eaN*, *oaN*, *aN*), por. m.in.:

- w rzeczownikach zakończonych na *-eš*: *oN*, np. *M*: śedzošne, lecošne = siedzenie, leczenie, jedzenie; *P*: chłodzošne na zakošjošne, chodzošna, po vysadzošnu, Narodzešno; jedzošno, jedzošna = chodzenie, na zakończenie, chodzenia, wysadzeniu, Narodzenia, jedzenia, obok *eoN*: jedzešne *M.*, chodzošešna *P.*, *oaN*: Narodzošešna *P.* lub *aN*: stropšašno, pšodšzašne = strapienia, przedzenie, sporadycznie *-yN*, np. wydašyšne *P.* = wydarzenie;
- w *N*. lp. rzecz. m. i n.: *oN*, np. *M*: z povrotom, z furmonom, z grochom, z kłšom = z powrotem, z furmanem, z grochem, z koniem, *Ł*: samolotom = samolotem, *P*: pod turošom, palcom, rogolom, bratom = od turoniem, palcem, rogalem, bratem, lub *eaN*: *P*: dzieckšeom, turošeam, z tom bydlotkšeam = dzieckiem, turoniem z tym bydlštkšiem, albo *aN*: *P*: z kropšidšlam, z turošam, z tom kolodovašam = z kropidšem, z turoniem z tym kolšedowaniem,
- w 1. os. lp. i lmn. czasowników, np. *oN*: *P*: se upšekomy, bedomy, musomy (< upiekemy, bedemy, musemy w wyniku wyrównań zamiast ogp. upieczemy, bšdziemy, musimy), obok sporadycznych *eN* > *aN* lub *oaN*, np. *P*: pšowšam, dšzekujoamy, všajcujeamy = powiem, dziękujemy, wieszujemy,
- w niektórych wyrazach, np. *Ł*: pšlotom, palošnisco, jedon, žomšokši, všom, ršumšonek, smontoš, smontoš, ćeomny, dšeonny, boxeankuf = potem, palenisk, jeden, ziemniaki wiem, rumianek, cmentarz, cmentarza, ciemny, dzienny, bochenkšow; *P*: advont, advontu, f kazdy dšjoj, przez ton… advont, dšeoj śfšot, ton turuj, dšjoj, ton turoš, łšošam, śedom, jedon, z tamši voglamši, šešoi, do Betlejšom, razem, pšlotom, prezonty, lon, gšluchošoamyk, gšluchošomy, ton řešoomy. Ršżnie zachowuje się grupa *eN* w zaimku *ten*, który jest realizowany jako *ton*, *tyn*, rzadziej *tean*, por. np. *P*: ton chlyb, ton muzykaont, ton chlyb, ton řešoomy ton turšś. Taką wymowę można tłumaczyć odnotowanym w trakcie badań Eugeniusza Pawłowskiego unosowieniem samogłoski przed spółgłoską nosową [Pawłowski 1955, 52-54], co w efekcie – paralelnie do zmian wymowy nosówek – dało *o*, czyli grupę *oN*. Zmiany zaszły także w wymowie grupy *aN* z *a* jasnym (kontynuantem dawnego *a* krótkiego), pierwotnie wymawianej również z nazalizacją samogłoski ustnej [jw., 42], która obecnie jest wymawiana podobnie jak grupa *eN*, tj. jako *oN*, rzadko *aoN*. Najbardziej charakterystyczna jest ta wymowa:

- w końcówce narzędnika lmn., gdzie *-amši* wymawiana jako: *-omši*: *Ł*: cepomši, z pšłomši, cekšinomši, takšimši, korolikomši, povrusłomši, gorkomši, ze žemšokomši, pšyśpšefkomši = cepami, z pszczołami, cekinami, takimi koralikami, powršstami, garkami, ze ziemniakami, przyśpiewkami, *P*: za plecšomi = za plecami, lub *-aomši*: *Ł*: sašoaomši, s kfšaotkomši, kamšešoaomši = saniami, z kwiatkami,

kamieniami,

- w rzeczownikach zakończonych na -ańe, np. ł: śńodońe, połęgnońe = śniadanie, pożeganie, w których to rzeczownikach E. Pawłowski notował przed półwieczem a pochylone zamiast jasnego, także unosowione [Pawłowski 1955, 44]; Często są też przykłady aN > oN w innych pozycjach, np. z kom’eni, do spońo, drevńone, lńone, momro = z kamieni, do spania, drewniane, lniane, barany, mamra, P: do somego, tak somo, muzykont, na v’ono, lńone, śm’etonom = do samego, tak samo, muzykant, na wiano lniane śmietana, lub aoN, np. ł: laompy, raono, ściaony = lampy, rano, ściany, także w późnych zapożyczeniach, np. P: ealegonck’e, p’iłomach = eleganckie, piżamach. Zmiany nie objęły natomiast grupy aN < ą (kontynuant a długiego), która też jest realizowana jako oN (tak jak i wcześniej w gwarze podegrodzkiej [jw., 46, 48] i w wielu gwarach, gdzie ą ścieśnia się aż do o), por. np. w rzeczownikach utworzonych sufiksem -anka (< -ąka), np. ł: maślókka, P: hulonka = maślanka, hulanka, w rzeczownikach typu Cygon, baron = Cygan, baran, w wyniku wpływu spółgłosek nosowych lub wyrównań także: barony, do Cygona, Cygonka, Scepona = barany, d Cygana Cyganka, Szczepana. Obok wybitnie gwarowej realizacji eN, aN jako oN słyszy się też wymowę zgodną z ogólnopolską, np. ł: włożem, śedzeńe, cmentarz, ziemńok’i. P: rano, turońa, vygońa, po jak’emsi, Cygany, hulańe, ubrańa, lńanego. turońem, s tom bydłotk’em. W odniesieniu do grupy oN zmiana w stosunku do stanu sprzed pół wieku polega jedynie na utracie lekkiej nosowości wówczas rejestrowanej [jw., 66-67] przez samogłoskę, występującą przed spółgłoską nosową. Podobnie natomiast jak kiedyś samogłoska ustna w połączeniu oN albo zachowuje swoją barwę, albo ulega ścieśnieniu do ou lub do u, stąd grupy ouN, uN na miejscu ogp. oN, np. zrob’iouny, turońołę rosoloune, lón połonny, strouńe, p’economy, Brounka, na vłęcuńe śe kładło słumo, zogony = zrobiony, turoniarze, on porządny stronie, pieczony, Bronka, na wrzecionie się kładło słomę, zagony. Porównanie wymowy nosówek i grup eN, aN, oN w gwarze podegrodzkiej pół wieku temu i obecnie zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 1. Wymowa nosówek i grup eN, oN, aN w gwarze podegrodzkiej pół wieku temu i dziś.

Cecha fonetyczna

Połowa XX wieku

Początek XXI wieku

Wymowa ę w śródgłosie

-ą-//-ęa-//-ąe-//-ą- (ścieśnione), sporadycznie odnosowienie ą > a lub ey// y w kilku rdzeniach wyrazowych

-o-(rzadko: oa // ao // ea // ae, w niektórych rdzeniach y, e, a)

Wymowa ę w wygłosie

-ą-//-ęa-//-ąe-//-ą- (ścieśnione), z ewentualnym osłabieniem nosowości

-o (rzadko: -ou // -oa // -a)

Wymowa ě w śródgłosie

-ě- (z ewentualnym ścieśnieniem do -s-), (wyjątkowo w wyrazie mąka - ą-), rzadki zanik nosowości

-o- (rzadko: -ou- //- u-, (wyjątkowo w wyrazie mąka - ą-))

Wymowa ě w wygłosie

-ě, niekiedy zanik nosowości, stąd -o, w N.lp. rzecz. ż. -om z ewentualną lekką nazalizacją o

-o (rzadko: ou // u) lub -om // sporadycznie -oum (N.lp. rzecz. ż.)

Grupa eN

ąN (niekiedy ąeN // ąoN) / aN

oN (rzadko: eoN, eaN, oaN, aN, sporadycznie yN)

Grupa aN (z a jasnym < □)

ąN / aN

oN (rzadko aoN)

Grupa ɔN (z a ścieśnionym <)

ąoN, ɛN, ɛuN

oN (lub aN)

Grupa oN

oN // ɛN // ouN // uN

oN (rzadziej: ouN, uN)

Dane zawarte w powyższej tabeli wskazują na silną tendencję najpierw do nazalizacji, czego świadectwem jest unosowanie samogłosek w połączeniach eN, aN, w mniejszym stopniu oN, obserwowaną ponad pół wieku temu, a następnie na ujawnienie się równie silnej tendencji do denazalizacji. W wyniku procesów wywołanych działaniem tej tendencji gwara podegrodzka obecnie należy do małopolskich gwar beznosówkowych, a ściślej jednonosówkowych z pełnym odnosowaniem samogłoski nosowej ɛ powstałej ze spłynięcia ę i ą. Obserwowane wahania np. wymowy samogłoski przedniej -o- (rzadko: oa // ao // ea // ae) są świadectwem dawnej szerokiej wymowy nosówki ę i postępującego następnie procesu mieszania się obu nosówek i ewolucji ich barwy w kierunku o. Proces ten, jak się okazuje, był bardzo ekspansywny i objął prawie cały pas Pogórza.

2. Samogłoski pochylone Drugi typ zmian, który objął gwarę podegrodzką podobnie jak inne gwary południowomałopolskie dotyczy samogłosek pochylonych (ścieśnionych). W czasach badań Eugeniusza Pawłowskiego, a więc ponad pół wieku temu, gwarę podegrodzką charakteryzowała obecność samogłosek pochylonych jako odrębnych dźwięków, tj. a pochylone (dźwięk pośredni między a i o), e pochylone (dźwięk pośredni między e i y). Badacz odnotował jednak tendencję do przechodzenia pochylonego ɔ w o, stwierdzając, że w wielu wypadkach i wyrazach ɔ zwięzło się tak znacznie, że prawie zupełnie lub zupełnie utożsamiało się z o (...) Nie da się przy tym ustalić żadnej zasady przejścia ɔ > o z wyjątkiem położenia ɔ przed n; [Pawłowski 1955, 43]. Obecnie podobnie jak w całej Małopolsce południowej samogłoski te podwyższyły artykulację, zrównując się w wymowie z odpowiednimi samogłoskami wyższymi, tj. a > o, e > y (zarówno po spółgłoskach twardych, jak i miękkich), or.

- a > o, np. kłowl, podkuwoł, przewoźnie, ciepło (woda), chołpy, chłowoł, kwiotki, tako zopaska, posecki, kłorole, chrzon, baronka, chłodoki, copki, nieroz, czos, dłotego, cekoł, nozywoł, wkłodało sie, ziemnioki, podkuwoł, maślanka, syrwołka, łumioł = kował, podkuwał, przewaźnie, ciepła, chałupy, chował, kwiatki, taka zapaska, paseczki, korale, chrzan, baranka, chodaki, czapki, nieraz, czas, dłotego, czekał, nazywał, wkładało się, ziemniaki, podkuwał, maślanka, serwałka, umiał;
- e > y zarówno po \$spółgłoskach stwardniałych\$ i twardych, np. chlyb, zasiewy, mlyka, mlykło, rzyki, c|yrnicey; syra, tyz, młodeygo, syr, seyrowka = chleb, zasiew, mleka, mleko, rzeki, czernice; sera, teź, młodego, ser, serwałka, jak i po miękkich, np. dopiyo, śpiywo sie ubiyraly, takieygo czeciyo = dopiero, śpiewa się, ubierały, takiego, trzeciego. Rzadko zachowują się samogłoski pochylone (ścieśnione) a, e, jeszcze jako odrębne dźwięki, tj. a pochylone, np. daowni, i e pochylone, np. biyrmowanie, zabiyro, zaśpiywać, umarłeygo, pieyrze sieyrypom, zasiewy.

Lepiej się natomiast zachowuje o pochylone, które zazwyczaj nie utożsamia się całkowicie z u, ale utrzymuje się jako dźwięk pośredni między o i u, często bardzo bliski u (np. w końcówce -ów, gdzie wtedy nie zaznaczono ścieśnienia, zapisując ó): np. zarnówka, płodwórzu, łosicoków, p|rowdziwków, k|łozoków, b|łorówki = żarnówka, podwórzu, osiczaków, prawdziwków, kozaków, borówki.

3. Inne cechy gwarowe w zakresie fonetyki

Inne cechy gwary podegrodzkiej są na ogół kontynuowane, choć zmienił się często ich zakres czy natężenie. Przykładowo - zgodnie z podstawowymi cechami dialektu małopolskiego gwarę podegrodzką charakteryzują podstawowe cechy małopolskie, czyli:

- \$fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca\$, np. jag urosło, jag ma; tag, jag i;
- \$mazurzenie\$, np. jezdono, przeznaczone, kłopacki, zboze, zarnówka, młozno, zour, łozek, głorcki, wpuscało, wysywony, downiejszych, strasyło, ziemniocona, muzycko, tutejsym = jeżdżono,

przeznaczono, kopaczki, zboże, żarnówka, można, żur, łózek, garczki, wpuszczają, wyszywany, dawniejszych, straszyla, ziemniaczana, muzyczka, tutejszym. Fonetyka międzywyrazowa jako cecha również regionalna nie tylko dialektalna, utrzymuje się bardzo dobrze. Inaczej jest natomiast z tak wyrazistym zjawiskiem gwarowym, jakim jest mazurzenie. Mazurzenie – podobnie jak i na innych obszarach mazurzących – jest niekonsekwentne. Nie występuje w wielu wyrazach, gdzie mogłoby wystąpić, np. położono, w żarnach, przewoźnie, pszczołami, szybci, a także w tych samych wyrazach w języku tego samego informatora pojawiają się przemienne formy zmazurzone i niezmazurzone, np. kacek // kaczek, zboże // zboze, żarnówka // żarnówkom, zawsze // zawse czos // casie. Rzadko pojawia się {L akcent inicjalny D} w mowie informatora z Młyńczysk, a więc wsi góralskiej, ale posługujące się gwara podegrodzką, np. p|amieytom, c|ałowuwać, g|aduwouł, ł|Obidzom = pamiętam, całować, gadywał (tj. gadał wiele razy), Obidzą. Nie ma natomiast przykładów akcentu na 1. sylabie w mowie informatorki z Łososiny Górnej i z Podegrodzia, czyli z części zachodniej i centralnej gwary podegrodzkiej. Akcent inicjalny jest zatem w Młyńczyskach wynikiem oddziaływania gwary góralskiej. Typową cechą gwary podegrodzkiej jest także {L przejście wygłosowego i śródgłosowego ył, ił > yuł, uł D}, a więc występuje nie tylko w pozycji tautosylabicznej, ale i heterosylabicznej, np. ł: buło // byuło, nabuła, kłobuła, M: jeździułem, wchłodziuł, zapłaciuł, włožuł, puściuł, puściułem, natrafiuł, załozuł, przetrąciuł, łodskoczuł, nawróciuł, chyciuł, spuściuł, łozeniuł, zgodziuł, P: buł, byuło, modłuł się, chłodziuły, pozwoluł, się skłuł, nie wierzuła = było, nabyła, kobyla, jeździłem, wchodził, zapłacił, włożył, puścił, puściłem, natrafił, założył, przetrącił, odskoczył, nawrócił, chwycił, spuścił, ożenił się, zgodził, był, było, modlił się, chodziły pozwolił, się szklił nie wierzyła. Eugeniusz Pawłowski odnotował tę cechę w swojej monografii, zaznaczając, że „stopień tego przesunięcia, a nawet i obniżenie artykulacji może być rozmaity; mamy zatem: ił, ył > uył, yuł, üł, uł lub □ i to w tej samej wsi czasem różnie u tego samego osobnika” [Pawłowski 1955 57]. Zjawisko to charakteryzuje też inne gwary, ale najczęściej w pozycji tautosylabicznej. Grupa eł wymawiana jest natomiast jako oł (-eł- > -oł-), ale tylko w kilku wyrazach, np. ł: wołna, z wołny, M: łosołki, P: pudołko = wełna, z wełny, osełki, pudełko. Należy podkreślić, że również Eugeniusz Pawłowski odnotował tę cechę niekonsekwentnie na obszarze gwary podegrodzkiej, stwierdzając, że „stan już nie jest jednakowy na całym obszarze i nie jest zmiana w oł przeprowadzona zupełnie konsekwentnie” [Pawłowski 1955 48-49]. Najczęściej notował tę zmianę na całym obszarze gwary podegrodzkiej w wybranych wyrazach, takich jak: osełka, wełna, pełny, kukielka [jw., 49]. Kolejną cechą, mającą w gwarach znacznie szerszy zasięg, znaną na różnych terenach, jest \$przejście wygłosowego -ej > -i/-y\$, w formach stopnia wyższego przysłówków, np. daowni, szybci, późni, głorzy, lekcy = dawniej, szybciej, później, gorzej, lżej, a także w formach przymiotników i zaimków przymiotnych (D., C., Msc. lp. ż.), np. w każdy takiy, w ty, z te (rezurekcje), w nasy, przy takiy ładny, młody porze, koło dwunosty, mszy święty = w każdej takiej, w tej, z tej (rezurekcji), w naszej, przy takiej ładnej, młodej parze, koło dwunastej, mszy świętej. Głównie małopolskie zjawisko to także \$brak przegłosu e > ‘o\$, tu poświadczony tylko w wyrazach: łociesone, niesły, biero = ociosane, niosły, biorą, ale występujące w Małopolsce szerzej w różnych pozycjach. Szeroki zasięg, wspólny dla większości gwar południowo-zachodniej Polski, ma zastępowanie przyimków w i z przez ze i we w wyrażeniach przyimkowych, aby zapobiec tworzeniu się skłonnych do upodobnień i spłynięcia się grup ww, zz; to e ruchome analogiczne jest poparte tendencją do analogicznych wyrównań na wzór: ze snu, we wsi; por. we wiaderkach; we wielko sobłoto. Typowe dla dialektu małopolskiego jest występowanie spółgłosek protetycznych przed niektórymi samogłoskami. Najczęstszym zjawiskiem jest tu {L labializacja D}, zarówno nagłosowa (zewnątrzwyrazowa): łuprawiano, łobiaod, łokrasone, łumioł, łowce, łuprzoś, łociesane, łukładało, łod, łoswieltony, łokragłych, łotworte, nad łogniem, łobmurowany, łogródek, łule; jak i śródgłosowa (wewnątrzwyrazowa): kłoniam, włożem, złorać, płole, płod, kłopacki, zbłoże, kłosom skłosić, płokrywało, kłorbo, uchłował, kłowol, młozna, pło to, płoduchy, włoda, bło, głorcki, kłociołek. Protetyczne ł występuje przede wszystkim przed samogłoską o, bardzo rzadko przed u. Labializacja w nagłosie wyrazów jest wyrazista, dobrze słyszalna. Labializacja samogłoski o w śródgłosie może powodować jej ścieśnienie do u, ale zazwyczaj jest ono nieznaczące. Rzadko można odnotować protetyczne przed nagłosowym i: ji, jiść, jim. \$Prejotacja\$ jest tu słaba, a przykładów protetycznego j przed samogłoską a nie odnotowano. Z innych typowych małopolskich cech konsonantycznych należy wymienić:

- słabo artykułowane ch i jego skłonność do zaniku (por. np. jeały, jeać, ciół postrasyć = jechały, jechać, chciał postraszyć) oraz związane z tym (tendencja do wzmocnienia artykulacji) małopolskie {L przejście wygłosowego -ch w –k D}: ł: na nogak, tyk kacek, z któryk, tyk drzew; rozmaityk, z tyk = na nogach, tych kacek, z których, tych drzew; rozmaitych, z tych, P: zodnyk tyk płujtsóg, po świotak, po tyk chołpak, do nik, w zarnak takik = żadnych takich pończoch, po świętach, po tych chołpach (chałupach) < d nich, w żarnach takich, ograniczone głównie do końcówek fleksyjnych przymiotnikowo-zaimkowych i rzeczownikowych zawierających -ch w wygłosie;
- tzw. {L podwojenie s, ś}, czyli przedłużona wymowa spółgłosek s, ś charakteryzująca tylko wybrane wyrazy: ł: z lassu; lassy, lassach, wiyssało, w leśsie = z lasu, lasach, wieszalo się, w lesie;

- zanik nosowości (zwarcia) η w wygłosie i η kończącego sylabę, np. ξ : w drugi dziej, w czeci dzieaj, M: kłój, wykoujcyła, P: płujsóg, turój / turoj, dzioj = w drugi dzień, w trzeci dzień, koń, wykończyła, pończoch, turoń dzień; cecha o dość szerokim gwarowym zasięgu. Wszystkie trzy wymienione zjawiska zostały dobrze poświadczane zarówno w trakcie badań pół wieku temu przez Eugeniusza Pawłowskiego [Pawłowski 1955: 67, 100, 102-105 108], jak i obecnie. Tendencja do rzechodzenia wygłosowego $-ch > -k$ jest silna. Potwierdzają ją nie tylko przykłady z nagrań z uwzględnionych miejscowości, lecz także dane Atlasu gwar polskich Karola Dejny, t. I. Małopolska, gdzie zarejestrowano w Stroniu $-ch > -k$ zarówno w końcówkach fleksyjnych, np. f tyk lasak, dvok (mapa 18), lecz także w niektórych wyrazach jednosylabowych, n. grok, dak (mapa 20). Charakterystyczna nie tylko dla gwar małopolskich tendencja do asymilacji i uproszczeń odnotowana też przez Eugeniusza Pawłowskiego [jw. 106-107] w obrębie grup spółgłoskowych, przejawia się w takich procesach, jak:

- uproszczenie grupy spółgłoskowej $-śc$ na $-ś$: łupszoś, przyńeś, znaleys, sześ = uprząść, przynieść, znaleźć, sześć;
- upodobnienie i uproszczenie grup, typu: strz, zdrz, trz, drz: czeba, cza, poczebno; czepało, poczymaone, czy dni, czeciyo dnia, drzewa, drzew = trzeba, trza (=trzeba), potrzebna, trzepało, potrzymane, trzy dni, trzeciego dnia, dzewa, dzew;
- zanik wygłosowego $-ł$ po spółgłoskach w formach 3. os. lp. r. m. czas przeszłego: móg, tłuk, szed, umor, pos = mógł, tłukł, szedł, umarł, pał; także w innych pozycjach, np. w śródgłosie: chopcy = chłopcy, oraz wygłosowego $-t$ w formie jest: jes;
- inne uproszczenia: ślń > śśń, np. ξ maśnicce, maśnicka = maselniczce, maselniczka, rnc > rc, np. ξ : gorcek = garnczek, gđz > dż, np. M: dzie, dziesi = gdzie, gdzieś, ndn > nn, np. porzonnie = porządnie (wymowa ogp.: porządnie), stn (stń) > sn (śń): ξ : chresny, chrześni = chrzestny, chrzestni. Nie zaszło natomiast uproszczenie w formach wyrazowych: chytajo, chycił = chwyają, chwycił, gdyż grupa chw- w powyższych czasownikach jest w języku polskim wtórna. Forma z ch- jest więc archaizmem, częstym w gwarach polskich.

Uwagi o fleksji Znacznie mniej cech gwarowych charakteryzuje fleksję gwary podegrodzkiej. Niektóre z omówionych wyżej procesów fonetycznych mają wpływ na odmianę, a więc mamy do czynienia z \$morfologizacją\$ tych cech. W szczególności dotyczy to: 1) \$biernika lp. rzeczowników żeńskich\$, który na skutek złania się ϵ) (α w jedną głoskę α i jej odnosowania w o, ma końcówkę $-o$: słomo (słomo składało się), 2) \$narzędnika lp. rzeczowników żeńskich\$ (też męskich na $-a$ równym formalnie rzeczownikom żeńskim) i określeń przymiotnikowo-zaimkowych, gdzie rozłożona wymowa $-a > -om$ spowodowała funkcjonowanie końcówki $-om$ w tym przypadku: tom maślonkom, przed samom chałpom; 3) narzędnika lp. rzeczowników męskich, w którym pojawia się (obocznie do $-em$) w wyniku wymowy grupy eN jako oN końcówka $-om$: z furmonom, z grochom; 4) narzędnika lmn. rzeczowników, gdzie wymowa grupy aN jako oN stała się źródłem końcówki $-omi$ (lub jej wariantu $-aomi$): cepomi, z pszczołomi, cekinomi; 5) w koniugacji w 3. os. lmn. czasu teraźniejszego końcówki $-o$ na skutek denazalizacji $-a$: majo, zbierajo, rosno. Końcówek $-o$ w B. lp. rzecz. żeńskich, $-om$ w N. lp. rzecz. męskich i $-omi$ w N. lmn. rzeczowników nie odnotował w gwarze podegrodzkiej pół wieku temu Eugeniusz Pawłowski [1955, 116, 112, 113], który w tych przypadkach poświadczył końcówki następujące: w B. lp. nosowe $a < \epsilon$ w wyniku szerokiej wymowy samogłoski przedniej (w jego zapisie $-a // -\alpha // -\alpha o$ oraz warianty ze słabszą nosowością); w N. lp. rzecz. męskich $-am$ z lekkim unosowaniem samogłoski a ($-am // -\alpha em$) zgodnie z przejściem $eN > aN$ (ze słabą nazalizacją $a: \alpha N$); w N. lmn. rzeczowników $-ami$ (ze słabym unosowaniem $a: -\alpha mi$). Oznacza to, że wymienione końcówki powstały w ostatnim półwieczu na skutek procesu fonetycznego, tj. złania się obu nosówek w jedną $-a$ i jej denazalizacji w o. Poświadczona natomiast została w badaniach Eugeniusza Pawłowskiego końcówka $-om$ w \$narzędniku lp. rzeczowników żeńskich\$ (też męskich na $-a$ równych formalnie rzeczownikom żeńskim) i określeń przymiotnikowo-zaimkowych z uwagą, że powstała na skutek analogii do odpowiednich form męskich (z tamą dobrą paną), a poza tą pozycją $-a$ nie przechodzi w $-om$ [1955, s. 116]. W gwarze podegrodzkiej zachowała się stosunkowo dobrze archaiczna końcówka \$dopełniacza lp. miękkotematowych rzeczowników żeńskich\$ samogłoskowych $-e$, mająca jeszcze do dziś szeroki zasięg, np. cebule, z k|waśnice, naprzeciwko studnie, do studnie, z te rezurekcje, na miejscu ogólnopolskiej $-i / -y$. Kategoria męsko- i niemęskosobowości wykazuje znaczące różnice w porównaniu ze stanem ogólnopolskim. Istotne dla omawianej gwary są formy mianownika lmn. rzeczowników męskosobowych i łączących się z nimi przymiotników, zaimków przymiotnych oraz form czasu przeszłego. Częste są tu formy niemęskoosobowe zamiast męskosobowych, podobnie jak i pół wieku temu [Pawłowski 1955, 112, 128]: chłopcy musiały skubać, piekały ludzie, chodziły ludzie. Formy czasownikowe na $-ły$ występują zarówno przy rzeczownikach żeńskich, np. baby sie schodziły, skubały, śpiwały różne pierdoły łopowiadały, jak i mogą odnosić się do rzeczowników męskoosobowych (np. w opowiadaniach dotyczących mężczyzn): a ony miały takie konwie (= a oni mieli takie konwie,), my młóciły, my

przekrocały (z kontekstu wynika, że chodzi o dwóch mężczyzn), ony tam doły kopały takie, i przykrywały jedlicami, tak fajnie szykowały, każdy miał dyżury, stróżowały, chodziły, sprawdzały (= oni tam doły kopali takie; i przykrywali jedlicami, tak fajnie szykowali, każdy miał dyżury, stróżowali, chodzili, sprawdzali). W nagraniach pojawiają się dwa typy czasu przeszłego: 1) analityczny czas przeszły z zaimkiem w funkcji wykładnika osoby: my młóciły, jo mu nie chcioł sie przyznać, jo go tak unikoł, my sie spotkali, jo myśłoł; 2) zgodny z językiem ogólnym, typu: płojechołem, poszedem, także w postaci jag jo miołem z podwojonym wykładnikiem osoby (zaimek osobowy i końcówka), często wymiennie: jo dostołem // tom dostoł. Typ pierwszy przeważa, co zgadza się ze spostrzeżeniami Eugeniusza Pawłowskiego sprzed półwiecza [1955, 127-128]. Podobnie jak i w wielu innych gwarach widać też większą niż w języku ogólnym ruchomość końcówek, por.: Jagem u jedne gospłodynie chcioł, bom jom rok chłowoł, ze mu takie łodsprzedoł, jagem był. Charakterystyczne dla gwary podegrodzkiej (tak jak i ogólnie gwar sądeckich i spiskich w opozycji do podhalańskiej i gorczańskiej z -ow-) są formy czasu przeszłego (i bezokolicznika) z przyrostkiem -uw-, powstałe na skutek analogii do form tematu czasu teraźniejszego z -uj-: całować, gładuwoł, nadropuwoł, podskubuwoł, pospaduwoł. Warto też wskazać na formę 1. os. lmn. czasu przeszłego: przyjezdzi|aliśmy, która występuje szerzej w gwarach południowej Małopolski (por. Pogórze wschodnie). Nie została natomiast w tekstach potwierdzona końcówka -ma w 1. os. lmn. czasu teraźniejszego, uznawana za typową dla gwar sądeckich.

Uwagi o słowotwórstwie i słownictwie

Charakterystyczne są też zaimkowe formacje nieokreślone z przyrostkiem si lub -sik, odpowiadającym ogp. -ś np. ktosi, cosik, po jakimś casie, jakiesi, kłogosi, dziesi = ktoś, coś, po jakimś czasie, kogoś, gdzieś, a także z -ok: tutok = tu, tutaj. Z zakresu słownictwa w języku obojga informatorów wystąpiły charakterystyczne wyrazy gwarowe, np.: chodak "chłopak"; dziopa / dziepa, zdrobniale dziopka "dziejczyna"; (te dwa wyrazay uznawane za typowe dla Lachów), cyrnice "ostrężyny, osicoki "gatunek grzybów"; spyrka "ślonina"; chałpa // chołpa "chałupa, chata"; makutra "donica"; sołek "spichlerz osobno stojący"; żarnówka // zarnówka "część żaren"; kłóty "snopy słomy omłóconej (dawne ogp. okłot)"; durknać "uderzyć"; urychtować "przygotować"; usłuchnać "posłuchać, być posłusznym"; sypiac "sypiać"; portole "ekspresywnie portki, spodnie"; chrześnik "syn chrzestny; chrześniak"; chrześnica "córka chrzestna; chrześniaczka". Porównanie podstawowych cech gwary podegrodzkiej z gwarami góralskimi pasa Pogórza zawiera poniższa tabela i mapa nr 5.

Tabela nr 1. Podstawowe cechy gwary podegrodzkiej w porównaniu z gwarami góralskimi pasa Pogórza. Opracowano na podstawie: E. Pawłowski, Gwara podegrodzka, s. 34 (z modyfikacjami dotyczącymi stanu współczesnego gwary podegrodzkiej, też bez b) 2,, 7, na podstawie analizy nagrań zamieszczonych w przewodniku oraz prac: Pawłowski 1966, 1975, Dunaj, Kurek, Ożóg 1979, Reichan 1980, Kobylińska 2001, Bajerowa 1971).

	Gwara Gorce gwara	Gwara podegrodzka (Kliszczacy) pienińska	Góralskie Kamienica, Tylmanowa, Zbludza itd.	1.
Nosówki głównie -o (o); śródgłosie, w wygłosie eN > też tylko o ; iN	< an)(eN > oN, // ou // ou lub -k, grok -uł Szcz. -ił chłodzama, -ma // -uwać	an, a; dziś ou iN > aN, dziś tylko w końcówkach ch > (uył): (?), Gryw. ‐uł bierma // -my -my -ować	a) Cechy wspólne nosowe (-a, -ae), też rozchwianie óN; ę > an roz-chwianie, często a // an -k, dobryf, daf -uł // -my // -uwać	1. dziś ą w ale - - obok -my kupować) -uwać
6.	Wyrównania w 1.os.lmn. czasu ter. nos. + m) mogemy,	siedzimy, srucemy	b) Cechy bieramy, bedziemy bedamy, odróżniające Sądecczyznę	

	1. Aoryst -k	brak: jao	robiuł // robiłam(a nos.)
jest:	widziołek, jageg	jechoł	jest: jao byk wołoł // jao
bym zrobiuł	jest: byłef	Poręba,	2. Resztki archaizmu
podhalańskiego	brak		Podobin, Niedźwiedź, po r frykatywnym
	brak	3. -ą	> -om
tom dobrom	babom	część	obszaru -ą,
-om, -om	// -ą	-om // -ą	// -o
o	długiego	uo, uy	u
	5. –eł	> -oł	-eł >
eł	eł	6. nk	na granicy
nk (n	przednioję-zykowo-zębowe)	n	tylnojęzykowe
tylnojęzykowe (?)	n	tylnojęzykowe (?)	7. Liczba
samogło-sek	a, ao,	ae, o, ó, o	uprzednione, itd.
o, u,	e, y, i (brak	pochylonych)	ts.

Mapa nr 5. Wybrane cechy różnicujące gwarę podegrodzką i gwary góralskie pasa Pogórza. Za: E. Pałowski, Gwara podegrodzka, mapa nr 2. Przejście -ch > -k (-f) i izoglosa resztki aorystyczne (byłek – byłef).

Cytowana literatura: Pałowski Eugeniusz, 1955, Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich, Wrocław. Peisert M., 1976, Gwara wsi Słopnice w powiecie limanowskim wobec gwar podegrodzkich, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” X, 1976, s. 213-217. Dejna Karol, 1998, Atlas gwar polskich. T. I. Małopolska, Warszawa. Bajerowa Irena, 1971, Nosówki w Kamienicy, pow. Limanowa, „Język Polski” LI, 1971. Dejna Karol, 1973, Dialekty polskie, Wrocław. Dunaj Bogusław, Kurek Halina, Ożóg Kazimierz, 1979, Ewolucja gwar jedenosówkowych w Beskidzie Wyspowym, [w] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prace Językoznawcze, z. 63, 1979, s. 119-130. Kobylińska Józefa, 2001, Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej), Kraków. Małecki Mieczysław, 2004, Dialekty polskie i słowiańskie, Kraków. AJPP - Małecki Mieczysław, Nitsch Kazimierz, Atlas językowy polskiego Podkarpacia, cz. 1-2, Kraków 1934. (cz. 1, 500 map; cz. 2, Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów). Pałowski Eugeniusz, 1955, Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich, Wrocław. Pałowski Eugeniusz, 1966, Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” VI, 1966, s. 191-202. Pałowski Eugeniusz, 1975, Tendencje rozwojowe systemu fonologicznego w gwarach południowej Małopolski, [w:] Słownictwo gwarowe a kultura, pod red. Mieczysława Karasia, Wrocław, s. 29-47. Pałowski Eugeniusz, 1972, Wpływy gwarowe w dialekcie kulturalnym południowej Małopolski [w:] Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski, Wrocław, s. 99-109. Reichan Jerzy, 1980, Małopolskie gwary jedenosówkowe, cz. I - II, Wrocław Wajda Ludwika, 1971, Górale i Lachy na terenie Limanowszczyzny /pogranicze dialektologii i etnografii/, „Językoznawca” nr 23-24, Lublin, s. 52). Wajda Ludwika, 1976, Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie, [w:] „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 58, Prace Językoznawcze 3, Kraków, s. 290). 1 Ł – Łososina Górna: Zofia Bubula, ur. w 1940 r. w Walowej Górze, mieszka od urodzenia w Łososinie Górnej, dziś w części peryferyjnej dzielnicy Limanowej, w części – odrębnej wsi podlimanowskiej. Rodzice pochodzą z sąsiednich wiosek: Walowej Góry i Bałazówki, pracowali na roli. Informatorka ma wykształcenie podstawowe, zajmuje się domem, nie odbywała dłuższych podróży. M – Młyńczyska: Stanisław Kamiński, ur. w 1943 r. w Młyńczyskach, gmina Łukowica. Rodzice pracowali na roli, matka pochodziła z pobliskiej wsi Siekierzyna (też reprezentującej gwarę podegrodzką). Żona informatora także pochodzi z Młyńczysk. S. Kamiński ukończył szkołę podstawową, a następnie zrobił kurs ogrodnictwa i uprawy warzyw. Do dziś zajmuje się uprawą roli i ogrodnictwem. Obecnie mieszka we wsi Mostki pod Starym Sączem (też na obszarze gwary podegrodzkiej). P – Podegrodzie: Bronisława Zimowska, z domu Bodzony, ur. w 1922 roku w Podegrodziu. Przed wojną ukończyła szkołę powszechną, a po wojnie kurs przedszkolańek w Rabce i kurs reżyserski w Krakowie (przez jakiś czas przebywała również w Warszawie). Od 1937 roku należy do zespołu pieśni i tańca „Podegrodzie”. Była konsultantem zespołów folklorystycznych „Lachy” i „Sądeczoki”. Współpracuje z Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu i Sądeckim Parkiem Etnograficznym. Występowała niejednokrotnie w środkach masowego przekazu, upowszechniając wiedzę o kulturze lachowskiej. Jest autorką wielu scenariuszy do przedstawień ludowych wystawianych pod jej kierunkiem i wybitną znawczynią

folkloru Lachów Sądeckich.

2 Pisownia dużą literą oznacza, że chodzi tu o nazwę grupy etnograficznej, a nie ogólnie o „mieszkańca gór”.